

ВИХОВАННЯ БАТЬКІВ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

У статті автором здійснено аналіз історичного аспекту становлення української традиції виховання батьків, підготовки їх до виконання громадянського обов'язку, піклування про дітей. Автором акцентовано увагу на доцільності використання в практиці сучасного виховання батьків педагогічно цінних історично складених традицій. Наголошено, що найбільш дієвими методами виховання в родині уважалися чисельні приклади життєдіяльності батьків дітей, спільна праця. У статті також акцентовано увагу на злободенному в наш час питанні психологічного клімату в родині.

Автор статті також порушив проблематику авторитетності у вихованні батьків. На прикладі доробку І. Богдановича, мету виховання батьків визначено так: вироблення сили розуму. Актуальним в наш час є теза про те, що той, хто не вихований сам, інших виховувати не може. Автором також узагальнено позицію О. Духновича, який підкреслював важливу роль батьківського авторитету для виховання патріотичних почуттів, побутової чесності, працелюбності, гідної поведінки, активної громадянської позиції.

Ключові слова: батьки, діти, виховання, народна традиція, світовий досвід, особистість.

Волкова Я. В. Воспитание родителей в истории украинской педагогической мысли. *В статье анализируется процесс становления украинской традиции воспитания родителей, подготовки их к выполнению гражданского долга, заботе о детях. Автор указывает на целесообразность использования в практике современного воспитания родителей исторически сформировавшихся традиций. Подчеркивается, что наиболее действенными методами воспитания в семье считались многочисленные примеры из жизни родителей и детей, совместная работа. В статье обращается внимание на актуальную для нашего времени проблему психологического климата в семье.*

Автор статьи также затронул проблему авторитетности в воспитании родителей. На примере наследия И. Богдановича цель воспитания родителей определена как выработка силы ума. Актуальным в настоящее время является тезис о том, что тот, кто не воспитан сам, других воспитывать не может. В статье обобщены взгляды А. Духновича, который подчеркивал важную роль родительского авторитета в воспитании

патриотических чувств, бытовой честности, трудолюбия, достойного поведения, активной гражданской позиции.

Ключевые слова: родители, дети, воспитание, народная традиция, мировой опыт, личность.

Volkova Y. V. Education of parents in the history of Ukrainian pedagogy. In the article, the author analyzes the historical aspect of the formation of the Ukrainian tradition of education of parents, preparing them for the doing their civic duty and taking care of children. The author emphasizes the expediency of using pedagogically valuable historical traditions in the practice of modern education of parents. In particular, the author has revealed that during the whole period of the formation and development of pedagogical science in Ukraine the priority of the traditional parents' role in the education of children was determined by the need to impart religious, spiritual, moral values to children in the form of practical and theoretical knowledge, views and the experience of charitable activity. In course of time, this tradition has been combined with the assertion of the Christian responsibility of an educator, natural parents and godparents for the process and the results of raising children in the family.

The author states that the most effective methods of education in the family were numerous examples of parents' life, working together. These methods are relevant nowadays as well. It has been noted in the article that an enlightener and public figure I. Zlatoust considered education of parents as a matter of mind and great will. I. Fedorov also proposed to use life stories, samples of greeting letters, poems, phrases for compliments, funny stories as the basis of the content of cultural communication in the family. The author of the article has also raised the problem of authority in education of parents. Through the example of the experience of I. Bohdanovych, the goal of education of parents is defined as follows: the intellectual power development. The idea that one who is uneducated cannot educate others is relevant nowadays. The author also summarizes the position of O. Dukhnovych, who emphasized the important role of parental authority to instil patriotic feelings, honesty, diligence, decent behavior and active citizenship.

Keywords: parents, children, education, folk tradition, world experience, personality.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Технологічна, інформаційна, культурна революції у ХХІ столітті призвели до надмірної стандартизації і регламентації виховного процесу. Це породило ілюзію про те, що за допомогою логічно виважених схем виховних впливів і конструктивної планомірної педагогічної взаємодії можна сформувати особистість із наперед визначеними якостями, що суперечить ідеям гуманістичної особистісно

орієнтованої педагогіки. Подолати ці негативні тенденції допоможе детальна розробка теоретичних засад і обґрунтування історично складеного досвіду виховання батьків в Україні.

Проблема виховання батьків у сучасних умовах потребує обґрунтування теоретичних основ та узагальнення напрацювань кращих педагогів як минулих, так і сучасних років. Вирішення цього питання пов'язане, в першу чергу, із його поглибленим системним науковим вивченням. Це обґрунтовано тим фактом, що у «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» (2002) констатовано, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості, що потребує відповідального ставлення батьків до виховання власних дітей. Реалізація цієї провідної функції сім'ї як соціального інституту неможлива без серйозної, ґрунтовної історично вивіреної системи виховання батьків з урахуванням народних традицій і світового педагогічно цінного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним соціальним проблемам сім'ї та вихованню дітей присвячені дослідження Т. Алексеєнко, Л. Волинець, О. Докукіної, З. Зайцевої, В. Постового, В. Семиченкої; зарубіжних педагогів: С. Лупан, А. Торре Делла, Дж. Уінделл, Г. Фігдор, Д. Фіцпатрік та ін. Проблематику формування педагогічної культури батьків розкрито у працях А. Арбузова, Є. Аркіна, О. Арсеньєва, І. Гребенникова, Л. Григоряна, Л. Ковінько, Л. Левшина, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін. Історико-педагогічний аспект обраної проблеми досліджували Н. Бугаєць, А. Відченко, А. Говорун, Ю. Грицкова, І. Дубінець, І. Єсьман, В. Кравець, Г. Кравченко, О. Мальцева, П. Петренко, В. Шинкаренко, В. Федяєва. Сучасний стан проблеми виховання батьків представлено у наукових розвідках Т. Алексеєнко, Ю. Левкова, О. Наседкіної, Ю. Петрова, М. Попова, В. Титаренко та ін.

Мета статті: через призму сучасності розкрити історію становлення традиційних уявлень про виховання батьків в українській педагогічній думці.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено у монографії В. Ворожбіт, в Україні упродовж усього періоду становлення і розвитку педагогічної науки пріоритет традиційної ролі батьків у вихованні дітей визначався потребою передати дітям релігійні, духовні, моральні цінності у формі прикладних і теоретичних знань, понять, поглядів. Це так само зумовлювалося звичаєвим правом і обов'язком батьків перед громадою. Обов'язки родини у вихованні визначалися участю дітей і батьків у громадських богослужіннях, відвідуванням церков, храмів, допомогою дитині у засвоєнні знань і правил суспільної моралі, забезпеченням дитині можливості навчання відповідно свого соціального стану і майбутній професії [1].

Установлено, що зміст родинного, світського і громадського виховання почасти конкретизувався у життєписах святих, угодників, які різнилися місцем народження, соціальним походженням, об'єднувальним було дароване вище благо навчитися читати і тлумачити Святе письмо. Ефективним для виховання дітей в родині уважалися чисельні приклади життєдіяльності їхніх батьків. Це виявлялося у прилученні дитини до історії роду, що органічно контамінувала з історією народу, навколишньою природою. Таким чином, дитя долучалося до секретів і величі національної мови, культури у всіх сферах життя громади.

В опрацьованих народно-педагогічних фольклорних зібраннях [2] виявлено численні роз'яснення батькам сутності й ролі матері та батька, природи і прав дитини; розуміння того, яку роль відіграє в житті дитини особистий приклад батьків: у родових стосунках, у ставленні до історії народу, рідної природи, мови; до норм поведінки, праці та побуту; зрештою – до процесу навчання й громадянсько-культурного зростання, бажання й уміння виховувати дітей, керуючись цінностями людяності і громадянського сумління, совісті й честі. Цими ідеями проникнута Велесова книга, міфологія і фольклор як утілення загальнонародного досвіду, мудрості. В усній народній творчості звучить думка про те, що людина оволодіває знаннями і досвідом завдяки великій наполегливій праці. Наприклад, «Мудрим ніхто не народився», «Ніхто

вченим не вродився», «Не мудрі родяться, а мудрі робляться», «Вчись не до старості, а до самої смерті» [3]. У прислів'ях наголошується на значенні навчання і виховання у дитинстві.

Цікавим у контексті проблематики нашої наукової розвідки видається педагогічна спадщина І. Златоуста, який був переконаний, що виховати дитину у добродійності – справа розуму і великої волі. Успіх виховання і матеріальний добробут родини забезпечують гарне виховання, спрямоване на формування доброї поведінки і моральності. Легковажність батьків у вихованні дітей І. Златоуст уважав страшним гріхом, навіть більшим, ніж дітовбивство. Обґрунтовував просвітник свою позицію тим, що батьки, які не піклуються про виховання, тіло і душу дитини піддаються пекельним мукам ще за життя. Формальний підхід батьків у вихованні дітей просвітник розглядав як загальне зло, аморальність, безчестя [4].

Так само в історії української педагогічної думки виразною є постать І. Федорова. Його переконання так само не втратили актуального звучання в наш час. Як відомо, І. Федоров заснував у Львові та Острозі типографії, видавав слов'янські книги, завдяки яким прагнув захистити дітей від надмірного дотримання старозавітних постулатів виховного впливу батьків на дітей, закликав виховувати в милості, розсудливості, смиренності, терпінні. Так, у «Повчанні до сина» І. Федоров писав про необхідність виховання любові до людини, турботливого ставлення до сиріт і убогих, серед високих якостей, які свідчитимуть про вихованість, першість віддавав умінню слухати мудрі слова і зберігати їх у пам'яті й поширювати серед людей:

«Да вийде к наученію серце твоє
І вуха твої до слів розуму.
Сину мій, чи буде мудра душа твоя.
Радіти буде з тобою серце моє» [5].

Зазначимо тут, що у букварях, які видавав І. Федоров, вміщувалися цікаві для дітей вибіркові псалми, душевні оповідання, тлумачення складних слів і

речень (лексис). Також слід вказати, що тогочасні азбуковники містили життєві розповіді, наприклад, зразки листів з вітаннями, віншуванням, вітальні віршики, фрази для компліментів, жартівливі оповідання. Ці матеріали ставали базисом змісту культурного спілкування в родині.

Цінними для сьогодні є утвердження в педагогічній думці християнської відповідальності вихователя, кровних і хрещених батьків за процес і результати виховання дітей. Наприклад, за недоліки чи негативні результати виховання: «... і буде і прикрість, і хворість душі, близька до смерті, погибель імені, докір від сусідів, глузливість ворогів, перед владою – плата за зло» [6, с. 15]. Таким чином, сучасною мовою кажучи, несумлінного і безвідповідального вихователя чекали досить суворі наслідки: сором перед іншими, адміністративні штрафи тощо. Отже, підтримувалася ідея православної общинності: за вихованням і розвитком дитини спостерігали сусіди, віряни, священники. Кожна людина відчувала духовну єдність з оточуючими людьми, усвідомлювала факт постійної моральної оцінки своїх вчинків і справ. Це створювало додаткову психологічну установку у процесі засвоєння дитиною духовних культурних цінностей і моральних норм поведінки.

У давні часи вміння читати, писати, рахувати розглядалися як засіб залучення до православної духовної культури. Православна церква в українському суспільстві виконувала важливі виховні функції. Насамперед, інститут церкви був хоронителем духовно-моральних канонів, які визначали ідеал і цілі виховання людини. Потім вартості набувала функція об'єднання вірян у повіті, підтримуючи і розвиваючи православну общинність. Одночасно поширювалися церковні таїнства і обряди, що мали одухотворений зміст і сприяли вихованню дітей і дорослих. Священні дійства використовувалися для того, щоб на людину «сходила благодать». Хрещена дитина мала духовних батьків, які піклувалися і виховували її.

Багато уваги вихованню батьків приділяв випускник Києво-Могилянської академії С. Полоцький. У вихованні людини просвітник виділяв три періоди:

від народження до 7 років – період морального виховання через приклад батьків, формування вміння вимовляти чисті і добрі слова, говорити правду; від 7 до 14 – період діяльної доброчесності, навчання певного ремесла; від 14 до 21 – період розумового розвитку і громадянського виховання. Просвітник справедливо зазначав, що юнак розвивається розумово, осмислює мудрість, вчиться бути чесним громадянином. Серед проблем, що перешкоджають вихованню дітей, С. Полоцький виділяв неправильне виховання у сім'ї, вказуючи, де нема дружньої згоди, там страждають діти, адже вони не відчують доброго прикладу життя і поведінки батьків. С. Полоцький критикував недоліки сучасного йому суспільства: прагнення до наживи, дармоїдство [7]. Ці думки не втратили актуального звучання і в наш час.

Також цікавими нам видаються думки, висловлені у практичному керівництві для батьків «Про виховання юнацтва», «Таблиця для дітей, призначена для пізнання головних доброчинностей, їх неправильного вживання, попередження пороків і потрібних правил для збереження доброчинностей» просвітником І. Богдановичем. Мету виховання він бачив так: вироблення сили розуму. Просвітник розглядав проблему одухотворення моральних чеснот через діалектичні тріади: блага віра – легка віра – зневіра; любов – любов нерозсудлива – не чуттєвість; доброчинність – сердечні вчинки – лінощі; твердість добрих правил – упертість – легковажність [там само].

Серед правил виховання актуальними в наш час вважаємо: той, хто не вихований сам, інших виховувати не може; в учиненні добрих справ слід бути лагідним і завбачливим [там само]. Порівняно з попередньо проаналізованими творами, І. Богданович зосередив увагу на правилах побуту родинного життя, товаришування і поведінки громадянина. Однак, і його твори наповнені порадами на основі європейських цінностей. Розвиток елітарних навчальних закладів, приватного сектору в загальній освіті посилював відхід від народних виховних традицій, свідчив про поступове проникнення кращих виховних традицій в царину народно-педагогічних концептів.

Серед українських педагогів, освітян, які пропагували світовий досвід виховання, виразною постаттю вважаємо О. Духновича. У його книзі «Народная педагогія на користь училищ і учителів сільських» висловлено думку про те, що від виховання залежить усе: «Щастя чи нещастя людини залежить переважно від народження, але більше від морального виховання» [7]. Виховання в родині О. Духнович визначав як вироблення чистої совісті і посилення в душі людини страху Божого [7]. Педагог підкреслював роль батьківського авторитету, який забезпечується позитивним прикладом: проявами патріотичних почуттів, побутовою чесністю, працелюбністю, гідною поведінкою старших членів родини, активною громадянською позицією. Важливим у вихованні є авторитет учителя: «Учителю також на совісті буде, щоб у дітях народолобіє збуджував і у серцях їх закипала любов до своєї народності, бо людина без народності є подібною... вовку, якому усякий ліс є вітчизна, де братію знаходять» [5, с. 50].

Цікавим з позицій сьогодення видається точка зору А. Прокоповича-Антонського. Зокрема він зауважував, що дитина має бути захищена від сумнівних з моральної точки зору видовищ, марновірства. У працях «Слово про виховання», «Про виховання» [7] визначено мету духовно-морального виховання: формування особистості майбутнього громадянина з розвиненим розумом і серцем. Основні моральні риси, які слід формувати в дитини: доброта, чесність, милосердя. Виховувати їх можна різними шляхами, проте головний – приклад дорослих, передусім, батьків, що, на його думку, дає кращі результати, ніж розмірковування: «Мудрий вихователь поведе дитину в хатину жебрака, туди, де плач і горе, де хвороби знесилюють людей, і цим викличе почуття співпереживання і бажання допомогти їм» [7]. Педагог уважав, що сімейне благополуччя, правильно організований виховний процес в народних школах через розумні розваги є запорукою досягнення високої мети виховання.

Продовжувачами кращих традицій виховання батьків стали А. Макаренко і В. Сухомлинський. Ці педагоги були переконані в тому, що метою виховання

слід визначити виховання щасливої людини. А. Макаренко наріжним каменем виховання і просвіти батьків визначав формування свідомості і досвіду сприйняття світу. Пріоритетне значення в реалізації цієї мети педагог надавав створенню виховуючого середовища, в якому відбувається життєдіяльність дитини в цілому. Перешкодою виховання педагог уважав відсутність істинної поваги до людини як вдома, так і у школі, яка у свою чергу перетворилася на дисциплінарну установу замість того, щоб здійснювати виховання і координувати діяльність батьків-вихователів. Педагог справедливо наголошував, що повагу учнів учитель отримує тільки завдяки своїй шляхетній поведінці і всього способу життєдіяльності, своєю розумовою і моральною досконалістю [7].

Через творчість В. Сухомлинського червоною ниткою проходить головна ідея – виховання справжньої людини, громадянина своєї країни, захисника Вітчизни. Багато писав педагог про виховання ціннісних орієнтацій через творення добра людям. Він доводив, що гуманістичні цінності передбачають гуманне піклування і ставлення людини до людини, яке повинне проявлятися в конкретних практичних справах. Найпрекраснішою і найщасливішою є та людини, яка присвятила своє життя творенню добра для інших. Педагог і науковець справедливо відзначив, що виховання батьків насамперед має спрямовуватися на вироблення свідомих ціннісних орієнтацій, діяльній спрямованості свідомості, волі, почуттів [7].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших наукових розвідок. У статті автором здійснено аналіз історичного аспекту становлення української традиції виховання батьків, підготовки їх до виконання громадянського обов'язку, піклування про дітей. Автором акцентовано увагу на доцільності використанні в практиці сучасного виховання батьків педагогічно цінних історично складених традицій.

Зокрема: пріоритет традиційної ролі батьків у вихованні дітей і формуванні досвіду добродійної діяльності, утвердження християнської

відповідальності вихователя, кровних і хрещених батьків за процес і результати виховання дітей в родині, використання в якості методу виховання прикладів життєдіяльності батьків дітей, спільну працю. У статті виділено актуальні думки: виховання батьків – справа розуму і великої волі (І. Златоуст); використання з виховною метою життєвих розповідей, листів з вітаннями, віншуванням, вітальні віршики, фрази для компліментів, жартівливі оповідання у якості базису змісту культурного спілкування в родині (І. Федоров); забезпечення спокійного і доброго спілкування в родині (С. Полоцький); обмеження доступу споглядання аморальних видовищ, дармоїдства, наживи тощо (А. Прокопович-Антонський); пріоритетна роль батьківського авторитету у вихованні активної громадянської позиції (І. Богданович, О. Духнович); акцентуація створення виховуючого середовища, в якому відбувається життєдіяльність дитини і родини в цілому (А. Макаренко, В. Сухомлинський).

Ця стаття не вичерпує усі аспекти заявленої проблеми. Подальшого аналізу потребують питання порівняння національних традицій виховання батьків в Україні і провідних країнах світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ворожбіт В. В. Духовно-моральне виховання дітей у загальноосвітніх закладах України (історико-педагогічний аспект) : монографія / В. В. Ворожбіт. – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2012. – 374 с.
2. Сокровище духовной народной мудрости. – М. : Просвещение, 1994. – 146 с.
3. Українська педагогіка в персоналіях : У 2 кн. : [Навч. посібник] / За ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – 625 с. ; Кн. 2. – 552 с.
4. Иоанн Златоуст, святитель. Полное собрание творений / Златоуст Иоанн. – М., 1991. – Т. 1., кн. 1. – 399 с.
5. Федоров І. Повчання сину. / І. Федоров // Антологія педагогічної думки Древней Руси XIV–XVII вв. – М. : Педагогика, 1985. – С. 257.
6. Антологія педагогічної думки Християнського середньовіччя : В 2 т. – М. : Педагогика, 1994. – С. 21–114.
7. Історія української школи і педагогіки : Хрестоматія / Уклад. : О. О. Любар – К. : Знання, 2005. – 767 с.